

Az oszmán-örmények kálváriája és túlélési stratégiái¹

Az utóbbi pár évben a magyar érdeklődők több szempontú megközelítésben tájékozódhattak örmény tárgyú kérdésekről: egyrészt reprezentatív kiállítások és az azok anyagait feldolgozó kiadványok révén, amelyek az örmények Kárpát-medencei beágyazottságát dokumentálták,² másrészt tágabb, egyetemes összefüggésrendszer keretében, ahol az életet átjáró biblikusság szempontjából mutatták be a gazdag örmény kultúra különböző aspektusait.³ Ezt a képet bővíti Vahe Tachjian *Oszmán-örmények. Élet az anyaországban, a száműzetésben, a társadalom újjáépítése a diaszpórában* című hiánypótló tanulmánykötete, amely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Armenológiai Intézete könyvsorozatának második kiadványaként jelent meg (sorozatszerkesztő Kovács Bálint). A könyv szerzője vendégoktatóként 2016-ban bekapcsolódott a PPKE Armenológia Tanszékének munkájába, és a gyümölcsöző együttműködés egyik eredménye, hogy a magyar olvasó számára is hozzáférhetővé váltak Tachjian tudományos eredményei.

Vahe Tachjian Libanonban született és a párizsi École des Hautes Études en Science Sociales-on végezte doktori tanulmányait. Főbb kutatási témái közé tartozik az Oszmán Birodalomban élő örmények történelme, a közel-keleti menekültkérdés örmény vonatkozású problémái, illetve Kilikia, Szíria és Libanon két világháború közötti francia megszállása. A most ismertető tanulmánykötetben szereplő vizsgálódások tér- és időkoordinátái az örmények útját fedik le az Oszmán Birodalom utolsó éveitől a közel-keleti száműzettség első évtizedéig. Alapos kutatómunkáról tanúskodik a jegyzetapparátusban feltüntetett gazdag, többnyelvű – francia, angol, örmény – szakirodalom, továbbá az a forrásjegyzék, amelynek tanúsága szerint a szerző levéltári dokumentumokat (AGBU [Armenian General Benevolent Union] Központi Archívuma, Kairó; Kilikiai Katolikusház Levéltára, Antelias; Bibliothèque Nubar Levéltára, Párizs) és sajtóanyagokat egyaránt felhasznált munkája során. A kötetet térképek egészítik ki, és gazdag archív fotóanyag illusztrálja a kiadványt.

Tartalmilag a kötet hat nagyobb egységre tagolódik. Az egyes tanulmányok különböző, de mégis sok tekintetben összefüggő témát dolgoznak fel, de valamennyi végén ott

1 Tachjian, Vahe: *Oszmán-örmények. Élet az anyaországban, a száműzetésben, a társadalom újjáépítése a diaszpórában*. Bp., L'Harmattan – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2019. 215 p. (Studia Armenologica Hungarica, 2.) Fordította Mikó Katalin és Szűts Dávid. A magyar szöveget az eredetivel egybevetette Szabó Krisztián. A magyar nyelvű kiadásban közreműködött Poósz Lóránd és Sándor Márta.

2 *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében. A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása, 2013. április 5. – 2013. szeptember 15.* A kiállítást rendezte, a katalógust szerkesztette Kovács Bálint – Pál Emese. Bp., 2013.

3 *Egység és sokszínűség – Örmény Biblia és vallásos társadalom.* Kiállítás, Országos Széchényi Könyvtár, 2019. március 25. – május 11.

találhatjuk a szerző következtetéseit, záró gondolatait. Ez a szerkesztésmód tágabb és szabadabb befogadói stratégiát tesz lehetővé: az olvasó – ha kedve tartja – akár el is szakadhat a hagyományos lineáris olvasásmódtól anélkül, hogy a kötet egészére jellemző koherencia bármennyire is sérülne ezáltal.

Vahe Tachjian – kutatási munkamódszeréhez híven – e kötetben is mélyfúrást végez egy kiválasztott régióban, és az egyéni sorsokon keresztül egyetemes távlatosságba helyezi a vizsgálat tárgyául szolgáló mikrotörténelmi eseményt. Az első tanulmánynak beszédes a címe: *Az oszmán mintapolgár megteremtése. Élet és halál Harput/Mamüretülaziz régiójában (1908–1915)*. Egy levélidézettel kezdődik: „Az örménykérdés és az oszmán probléma számomra talány, és nem tartanám bölcsnek részedről, ha jelen helyzetben viszsztatérnél a szülőhazába. Minden itt élő bármely pillanatban kész az értelmetlen halálra.” Az idézet szerzője Hovhannesz Bujicianian, aki 1913. január 9-én Harputban (Kharpert) írta levelét az Egyesült Államokban élő barátjának, Meszrop Jamgocsjiannak. Meggyőző választ kapunk a szerzőtől arra is, hogy miért éppen az említett két személyt és azok írásait emeli ki, és miért éppen Harput régiót. A választás azért esett Harput városára, mert az már az Oszmán Birodalom idején, a 19. század végére az örmény oktatás és felvilágosodás egyik legfontosabb helyszínévé vált, valamint ott élt és tevékenykedett a két kiváló értelmiségi: Hovhannesz Bujicianian és Donabed Lulejian. Másfelől az is kiderül, hogy a személyek kiválasztása esetében értékrendbeli, míg a fókuszterület meghatározásában kutatásszemléletbeli szempontok játszottak szerepet. A hagyományos történetírói megközelítések ugyanis elsősorban a politikai szereplőket vizsgálják török és örmény részről egyaránt, Bujicianian és Lulejian vidéki krónikásokként azonban egészen új perspektívát kínálnak a két nép kapcsolatának tanulmányozásához. Fontos kritérium volt Tachjian számára a két személy politikai semlegessége, szabadelvű gondolkodásmódja, a műveikben tükröződő kritikus szemlélet, hogy fontosnak tartották a demokrácia és a szabadság eszményeit, valamint támogatták a jogrendet, a demokratikus intézmények megszilárdítását és az egyház szerepének megerősítését. Ezek mellett lényeges volt az a mód, ahogyan az örmény és a török népesség kapcsolatát sajátos szemszögből láttatták. A szerző megpróbálja feltárni Harput városa e két ikonikus értelmiségi alakjának az írásain keresztül, hogy milyen reményekkel fordultak az oszmán állam és annak alkotmányos rendje felé. Megvizsgálja a földkérdést és a kiábrándulást, amit annak rendezetlensége okozott, majd bemutatja a régióra jellemző általános helyzetet az örmények életterének elpusztítása előtti időszakban, az örményellenes érzelmek térhódítását, ami végül az örmények üldözésébe és lemészárlásába torkollott.

Az örmény falusi élet rekonstrukciója című tanulmányban a szerző két, 1930-ban kiadott könyvet mutat be, amelyeket a *houshamadyan* műfaj példáiként tartanak számon. Harutyun Szargszjan (Alevor) és Manoog Dzeron munkáiról van szó, akik sikeresen elevenítették fel a falu életének mindennapjait. Tachjian szerint az említett két szerzőnek az volt a meggyőződése, hogy az oszmán-örmény időszaknak ők az utolsó túlélői, és az utánuk jövő generációk képtelenek lennének teljes körűen rekonstruálni a múltat, ezért fontos feladatuknak érezték, hogy tanúvallomásaikat papírra vessék. E könyvek címében és előszavában gyakran szerepel a *houshamadyan* (emlékek könyve), a *hushakotogh* vagy *hushartzan* (emlékirat, emlékmű) kifejezés, mivel „ezáltal a könyv megjelenése olyanná válik, mintha egy kőből vésett emlékmű leleplezése lenne – ebben az esetben az elpusztult város vagy a pótolhatatlanul elveszett idő emlékére”. A *houshamadyanok* sorának több száz szerzője közül az emeli ki Vahe Tachjian szerint Dzeront és Alevort, hogy skicceket használtak a régmúlt mindennapjainak megidézésére, és sem előttük, sem utánuk senki nem értékelte ilyen mértékben a *skiccelj/emlékezz* koncepcióját. Feltehetően a két szerző munkája fontos inspirációul

szolgált Vahe Tachjian számára a berlini központú *Houshamadyan* elnevezésű projekt létrehozásában, amelynek deklarált célja az egykori Oszmán Birodalomban élő örmények helyi történelmének, mindennapi életének, kultúrájának rekonstruálása és emlékeztetének vizsgálata.⁴

Ebben a tanulmányban található egy olyan rész, amelynek címe (*Emlékezni és írni, írni és rajzolni. Amikor a múlt rekonstrukciója az élet értelmévé válik*) meglátásom szerint önmagán túlmutató, szimbolikus jelleggel bír, és sűrítve hordozza magában az örmény népre oly jellemző lényegi karakterjegyeket: a múlthoz való ragaszkodást és a testi-lelki megpróbáltatásokon is felülemelkedni képes, kiirthatatlan életigenlést.

Külön érdeme Vahe Tachjian könyvének, hogy *Vegyes házasság, prostitúció, túlélés* címmel bekerült egy, az oszmán-örmény nőkről és gyermekekről szóló tanulmány, amelyben a korábbi szakirodalomtól eltérő, új szempontokat emel be a vizsgálatba a szerző. Főképpen azoknak a népirtást túlélő, iszlám vallásra áttért nőknek a tapasztalatait tárgyalja, akiknek problémája sürgős megoldásra várt az örmény környezetben. A nők helyzetének problémafeltáró elemzésében Tachjian megközelítésének egyik novuma, hogy teret enged olyan szokatlan, őszinte hangú női tanúságtételeknek, amilyeneknek sokáig nem volt helyük az örmény népirtásról szóló különböző művekben. A nők háború utáni visszailleszkedésének nehézségeiről írva egy örmény nő esetét idézi, aki a következőket mondta Yervant Odian írónak: a legtöbb nő, aki elvesztette férjét, vagy prostituálttá vált, vagy török férfi szeretője lett, hogy elkerülje a száműzetést. Azután, hogy a háború véget ért, és a túlélők végre úgy érezhették volna, felszabadultak, ezek a nők meg voltak győződve arról, hogy sorsuk megpecsételődött, és hogy soha nem térhetnek már vissza az örmény társadalomba. „»Már rég késő«, mondta a nő. »Elfajultak a dolgok. Már három éve éltem ezt az életet, ki nézne a szemembe? Látja, köztiszteletben álló család lánya vagyok Bandírmából. Mégsem merek most hazamenni, szégyellenék a rokonaim és a barátaim szemébe nézni, mivel sokan tudják közülük, milyen életet élek Konyában.«” A sorscsapás (örmény népirtás) következményeinek gyakran elhallgatott bizonyítékai közé tartozik a származása miatt deportált bandírmái nő őszinte vallomása a szegényről, a külső-belső erkölcsi normák miatti válságérzetről. A bandírmái nő tisztában volt azzal, hogy milyen belső választóvonalak formálódtak közte és a saját közössége között, tetézte az emberi sorsában bekövetkezett tragédiát, illetve hogy szembe kell néznie a megkettőződött áldozat szerepköréből való kitöréssel járó kihívásokkal és a nemek szerinti megkülönböztetéssel.

A földrajzi terület, amelyről Tachjian ír, magában foglalja az újonnan alapított arab államokat, elsősorban Szíriát és Libanont. A példák jó részét azok beszámolóira alapozza, akik menedéket adtak a túlélő nőknek. A cikkek az aleppói, bejrúti, kairói, adanai, isztambuli és izmiri örmény sajtóban jelentek meg, anélkül azonban, hogy a szerzők találkoztak volna azokkal a nőkkel, akik török vagy kurd otthonokban éltek és gyakran nem örmény házastársakkal alapítottak családot Törökország belső tartományaiban. Az örmény vezetés célja az volt, hogy a muszlim környezetben élő örmény nőket visszailleszék a saját nemzeti közösségükbe, függetlenül attól, hogy ezek a nők hol éltek: Aleppóban, Isztambulban, Damaszkuszban, Rakkában, Del Zorban, Harputban, Paluban, Diyarbakırban vagy egyéb településeken.

Eddig már számos publikáció született az örmény nőket ért atrocitásokról a tömeges erőszak idején, azt viszont, hogy az örmény vezetés hogyan viszonyult a nőkhöz, már kevésbé taglalja a szakirodalom. Tachjian könyvének másik újdonsága, hogy a szerző ennek a kérdéskörnek is kellő teret szentel. Az örmény vezetők minimalizálni kívánták a török-oszmán környezettel való mindennapi érintkezést, amikor mozgósításba kezdtek, hogy a sorscsapás

4 Lásd a projekt honlapját: <https://www.houshamadyan.org/home.html> (letöltés: 2020. március 10.).

után összegyűjtsék a nemzet maradványait az újjászületés elérése érdekében, ugyanakkor szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy a túlélő örmény nők és gyermekek jelentős részét törökök, kurdok és arabok tartják fogva. Tachjian külön kitér azokra a nehézségekre, amelyek a muszlim környezetben élő lányok és anyák, valamint az árván maradt vagy törvénytelenül született gyermekek nemzeti közösségekbe való reintegrálása során jelentkeztek. Az örmény nemzet újjászületését az árvák örökbefogadásával, a gyermekek taníttatásával és az anyanyelvüket veszített gyermekek örményesítésével kívánták elősegíteni (a gyermekekben az újjászülető örmény nemzet letéteményeseit látták). A nők kérdésében az örmény elit erősen megoszlott volt: egy része a szigorú erkölcsi normákra hivatkozva kirekesztő álláspontra helyezkedett, míg másik része megengedőbb álláspontot képviselt: a nőkre mint a tömeges mézszárlás első számú áldozataira tekintett, és menedékhelyek megalapítását szorgalmazta számukra. (Az örmény elit ellentmondásoktól sem mentes véleménye a nőkre is hatással lehetett.) Tachjian elemzéséből olyan esetekről is értesülünk, hogy a genocídiumot átvészelő, muszlim környezetben élő örmény nők újabb emberpróbáló döntésre kényszerültek, amikor az örmény közösségbe való visszailleszkedés vagy a kényszerházasságokban és nemi erőszakból született gyermekeikről való lemondás között kellett választaniuk. A könyv tanúsága szerint az oszmán-örmény túlélő nők sokaságának tragédiája meg sokszorozódott azáltal, hogy úgy kellett leélniük az egész életüket, hogy képtelenek voltak a dilemma feloldására a gyermekükről való lemondás árán.

A tanulmány végén a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy az elmúlt évtizedekben új hangok is feltűntek Törökországban, ami szerinte reményt ígér. Arról a jelenségről van szó, hogy néhányan elkezdtek a nagyanyjuk vagy dédanyjuk örmény származásáról írni és beszélni. Ezen új hang előfutárának tekinthető Fethiye Çetin *Nagyamám* című könyve, amelyben a szerző elmeséli nagyanyja elhallgatott, valódi élettörténetét. Tachjian könyvének fontos mozzanata, hogy felhívja a figyelmet azokra a jelenségekre, amelyek nemcsak megtörték a hallgatást, hanem rést is ütöttek a török és az örmény nép közötti intolerancia falán.

Tachjian nagy figyelmet, külön tanulmányt szentel annak, hogy összefüggéseiben tárgyalja a nem török és nem muszlim etnikai és vallási csoportok kiűzését Törökországból Szíriába az 1920–1930-as években. Kitér a Musztafa Kemal Atatürk pasa vezetete nemzeti mozgalom megszületését kiváltó tényezőkre, a sajtóban és az iskolákban terjesztett kirekesztő eszmék térhódítására, amelynek fő propagandaeszköze a *Türk Ocakları* szervezet volt, az új török állam létrehozását célzó törekvések szempontjából fontos törökösítésre, a földkérdésre, valamint arra, hogy a világméretű konfliktust követően az örmények az Oszmán Birodalom felbomlása után a győztes szövetségesek, a gyarmatosításra törekvő két nagyhatalom (Franciaország és Nagy-Britannia) érdekszféráinak megfelelően kialakított országokba kerültek. Szó esik a döntéshozókról, az áldozatokról, a tanúkról, az emlékezet szerepéről, az általános jogi értelmezésekről és az „új” – vagy ahogyan gyakran emlegették: a „tisza” – örmény ember (aki a mindennapi életéből számúz minden török vagy oszmán-török szokást) megteremtésének szándékáról, az identitás újraalkotásának paradoxonjairól, a kiközösítésekről, továbbá azokról a belső konfliktusokról, amelyek az örmény elit és a nem homogén entitást képező diaszpórabeli örmény közösség között keletkeztek.

A hosszú távú hatások, a többszörös elnyomás szemléltetése során olvashatunk arról a Libanonban kiadott emlékkönyvről, amelyet az Adanai Honfitársak Szövetsége jelentetett meg a város örmény világáról 1970-ben. Az emlékkönyv, ahogyan Tachjian fogalmaz, a büszkeség és egyben az ihletforrás szerepét töltötte be az új nemzedék, a szülőföldjüktől elvágott *adanatsik* – vagyis adanai örmények – számára. Erre az időre a török nyelv használata egyértelműen visszaszorult körükben, a leszármazottak már más nyelveket beszéltek,

köztük az örményt. Az *adanai örmények életmódja és jelleme* című fejezetben néhány szerző azonban megemlíti a török nyelv használatának tabuszámba menő kényes témáját, bár csak jelzésszerűen. Egyikük megállapítja: Adanában volt „egy új típusú örmény. Valójában egy nyelvében idegen örményről volt szó, akinek a lelke ugyanakkor tiszta volt, és egészséges nemzeti felfogással rendelkezett.” Egy másik szerző viszont azt jegyzi meg: „A török határon belül a törökök üldözték őket, a határokon kívül pedig a török nyelv használata tette őket utálatossá.” Tachjian vélhetően azért emelte ki az utóbbi részletet idézet formájában, mert meglátása szerint a benne szereplők sorsa jól példázta az adanai örmények kétszeres elnyomását, akik töröknyelvűségük és az oszmán korszakra emlékeztető viselkedésük miatt az új környezetben is páriák voltak, és bírálatok célpontjai lettek.

Az *Örmény menekülttáborok a bejrúti, aleppói és damaszkuszi új városnegyedekben az 1920–1930-as években* című írás átfogó képet ad az örmény menekültkérdésről, annak regionális problémáiról. Külön fejezetekben tárgyalja a szerző az egyes menekülttáborok helyzetét és azok létrehozásának különböző fázisait Bejrútban, Aleppóban és Damaszkuszban. Szó esik többek között arról, hogy az 1930-as évek végére a Népszövetség erőfeszítéseinek köszönhetően miként sikerült az örmény menekültek többségét fokozatosan a táborokból városi lakásokba elhelyezni Bejrútban és Aleppóban. Olvashatunk még a történelemnek arról a furcsa alakulásáról is, hogy az 1970-es években, az izraeli–palesztin konfliktusok fel-lángolása után és a libanoni polgárháború kitörését követően több ezer menekültet éppen oda telepítettek be, ahol évtizedekkel korábban örmények laktak, hozzájárulva az emberi drámák megismétlődéséhez.

A könyv utolsó tanulmánya a libanoni és a szíriai örmények helyzetét elemzi az 1920–1930-as években a török nyelv használata és az ideológiai megújulás szemszögéből. Az ideológiai küzdelem egyik fő színtere a *kemp*, a menekülttábor volt, amely a népi kultúra megőrzésének helyét is jelentette. Az örmények mindennapjait nehezítette, hogy a nemzeti elit igyekezett a Szíriában és Libanonban összegyűlt menekültekre ráerőltetni a kultúrájához és nemzetéhez ragaszkodó örmény eszményi képét, amit maguk a korábbi tragikus élet-élményektől sújtott érintettek egyáltalán nem igényeltek. Helyzetüket súlyosbította a török nyelv becsmérlőinek célzott támadása is, kiváltképp a kilikiai örmények váltak a gúny tárgyává. Az írás végkövetkeztetése, hogy az 1920-as években megindult nemzeti újjáépítési folyamat erőteljesen hatott a szíriai és a libanoni örmény társadalomra, és az új közel-keleti örmény társadalomnak – főleg a menekültek első nemzedékének távozta után – már teljesen más felfogása lett az oszmán világról és saját oszmán örökségéről. Az 1920-as években kezdődő uniformizálási folyamat véget vetett a menekültek nemzedékére jellemző kulturális sokszínűségnek, emellett mára az oszmán örökség emlékeinek már csak egyre fakuló nyomai fedezhetők fel.

Végezetül szeretném kiemelni, hogy a nagy empátiával megrajzolt örmény portrék, a bensőséggel ábrázolt mikrotörténeti részletek élménnyé tették számomra a könyv olvasását. A leírások révén képileg is megelevenednek előttünk a korabeli élet tárgyai, például az Alevor vázlatai alapján elkészített *khorbolog* (vagy *khulinchak*), amely a házakban lógott a Medz Bahk (nagybőjt) ideje alatt a gyermekek ijesztgetése céljából.

Blénesi Éva*

* A szerző Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékének vendégprofesszora.

Tanulmányok a Gyönyör kertjéből – Rózsaregény¹

A középkor egyik legnépszerűbb irodalmi művét, az 1225–1269 között Guillaume de Lorris és Jean de Meun által írott *Rózsaregényt* több szempontból bemutató tanulmánykötetet tart hat kezében az olvasó. A könyv két, a közelmúltban elhunyt középkorkutató, Sággy Marianne és Sz. Jónás Ilona előtt tiszteleg. Sággy Marianne volt annak a több mint tíz évvel ezelőtti konferenciának a szervezője, amelynek aktualitását elsősorban az adta, hogy akkoriban jelent meg Rajnavölgyi Géza révén a *Rózsaregény* magyar nyelvű fordítása.

A kötet Sággy Marianne előszavával együtt tizenöt tanulmányt ölel fel, amelyeket a szerkesztők – Novák Veronika és Nagy Eszter – négy szekcióba soroltak be. Egészében véve a fejezetek interdiszciplináris kutatások eredményeit mutatják be, és a kötet célja elsődlegesen az értelmezési terek növelése, legyen szó a nőkérdésről, a mítoszok recepciójáról, az ikonográfiáról vagy a középkori európai irodalmi kapcsolatokról.

A *Kontextusok* című rész nyitó írásában Novák Veronika Párizs zegzugos utcáira, a *Rózsaregény* születési közegébe kalauzol el bennünket. Érdekes módon a királyság egyik szimbóluma, a francia főváros a *Rózsaregényben* kevésbé kapott fontos szerepet. Ezzel szemben inkább zsánerképek szintjén jelent meg, illetve az egyetemi és a teológiai fakultás került középpontba. Párizsban ekkor meghatározó vita volt a kolduló rendiek egyetemi oktatásban való szerepvállalása, és az ebből fakadó konfliktus megtalálható a regényben is.

Keresztély Kata Andalúzia és az udvari szerelem témakörét járja körül, összefüggésben a *Rózsaregénnyel* és Ibn Hazm *A galamb nyakörve* című munkájával. Ez utóbbi írás didaktikus jellege ellenére könnyed hangvételű, a szerelmet egyfajta kórként írja le, amely az elvárásolt szerelmeseket nagyban befolyásolja. Az ikonográfiai hasonlóságok, a toposzok, így például hogy a szerelmes férfi szíve hölgyének nem kell elmerülnie a hétköznapi gyötrelmeiben, vagy a kert és az elzárt vár közti kapocs mind visszatérő szimbólum, akárcsak a *Rózsaregényben*.

Prokopp Mária Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszát kapcsolja össze a *Rózsaregény*-nyel. Szent Erzsébet tiszteletéhez szorosan hozzátartozott a rózsacsoda eleme, amelynek ikonográfiai hagyománya az itáliai területeken elterjedt volt: egyik legszebb példája a nápolyi Santa Maria Donnaregina-templom Erzsébet-falciklusa. A nápolyi királyné, V. István magyar király lánya, Mária által megrendelt alkotáson a rózsacsoda jelenete is szerepel, Prokopp Mária ebben a királyné *Rózsaregény* iránti vonzalmát látja.

A *Bölcselet és mítoszok* témakörben elsőként Rajnavölgyi Géza az antikvitás iránti középkori tiszteletre hívja fel a figyelmet – hangsúlyozva, hogy ez az érdeklődés nem csu-

1 A *Rózsaregény*. *Kontextus, üzenet, recepció*. Összeáll.: Sággy Marianne, szerk.: Nagy Eszter – Novák Veronika. Bp., ELTE BTK Középkori Történeti Tanszék, 2019. 206 p.

pán a reneszánszra volt jellemző –, ami a *Rózsaregény*ben is megjelenik. Jean de Meun előszeretettel merít az ókori szerzők (például Ovidius) gondolataiból, eszmeiségüket művébe is beemeli. Mitologikus szereplők és történetek, úgy mint Pügmalion és Venus alakjai is felbukkannak.

Szabics Imre a *Rózsaregény*-történet Narcissus-motívumát elemzi, amikor a szerelmes belépve a Gyönyör kertjébe megpillantja Narcissus forrását, benne a szép leánnyal. Jean de Meun nem csupán Guillaume de Lorris motívumát dolgozta át, de az antik előképet is. A szerelmet ugyanakkor kockázatként is ábrázolja, amelyben az óvatlan lélek elveszhet, akár abban a veszedelmes tükörben, amelybe a *Rózsaregény* főszereplője is beletekint.

Palágyi Tivadar az aranykor motívumának értelmezési lehetőségein keresztül szintén a szimbólumok világába vezeti el az olvasót. A nosztalgiával visszavágyott aranykor időszaka a 6. század után – néhány kivételtől eltekintve – a középkor során legközelebb Jean de Meunnél nyert jelentőséget. A *Rózsaregény*ben ez nem csupán a keresztényi gondolatvilággal átszőtt hőn áhított aranykort, de valójában egy testiségben is felszabadult időszakot jelentett.

Molnár Péter a politikaelmélet irányából taglalja a *Rózsaregényt*, mégpedig Jean de Meunnek a kormányzat eredetéről vallott nézeteit veszi górcső alá. A szerző az arisztotelészi *Politika* középkori hatását övező vita fényében elemzi Jean de Meun művét, és Helmut Walther nézetére reflektál, miszerint Jean de Meun Aquinói Szent Tamás kritikusa lehetett.

Lukács Edit Anna a *Rózsaregény* második részében felbukkanó ókori és középkori filozófusok szerepét értelmezi. A filozófusok nem csupán nevük felemlítésével, hanem munkáik, gondolataik szó szerinti idézésével (például Cicero citálásával), illetve elméleteik átvételével is szerepelnek. A lakomán érkező filozófusokat kevésbé a szerelem érdekelte, citálásuk enciklopédikus felhanggal bír, de Lukács szerint Jean de Meuntől kár lenne a szó szerinti pontosságot elvárni az idézéseknél.

A recepciókat és vitákat bemutató témakört Sággy Marianne tanulmánya indítja, amely azt vizsgálja, miként interpretálták a *Rózsaregényt* a nőkérdés szempontjából. Míg a királyi udvarhoz kötődő első francia író, Christine de Pizan és a párizsi egyetemi kancellár, Jean Gerson bírálta a művet annak nőellenessége miatt, addig az udvari kör dicsérte a *Rózsaregényt*. A levelezésekből kibontakozó vita egyik pártja – főleg Christine de Pizan – a regény erkölcsiségét támadja. Vele szemben a királyi titkárok nem rejtették véka alá céljukat, hogy az itáliai humanizmussal szemben a francia kultúrfőlnényt hirdessék, amihez a *Rózsaregény* kiváló eszközt jelentett szemükben.

Klaniczay Gábor szintén a nőtörténeti szálát ragadja meg, pontosabban a Jean de Meun soraiból kibontakozó indulatos nőellenességet. A boszorkányként, szajhaként megbélyegzett nőt valójában egy irodalmi alak, a „féltékeny örült gazfickó” véleményén keresztül interpretálja. Ez a burkolt irodalmi megoldás jól illeszkedik a középkorban széles körben elterjedt, nőkről alkotott vélemény egyik végpontjába. A két véglet – a bűnös Éva és a szent Szűz Mária – mindig is kéz a kézben járt. Klaniczay Gábor értelmezésében a nők fokozatosan előtérbe kerültek a középkorban, de Jean Gerson női látomásokkal szembeni bizalmatlansága is egy mizogin ellenreakció.

Nagy Eszter művészettörténeti elemzése a kép és a textus kapcsolatát tárgyalja. A *Rózsaregény* viszonylag ritkán ábrázolt témáinak egyik jelenetét, a Gyönyör és a Bárány kertjének ikonográfiáját hasonlítja össze. Noha a *Rózsaregény*-kéziratok számottevő része illusztrált volt, ez a két jelenet a szerző által vizsgált 120 kéziratból összesen nyolc esetben szerepel. A praktikus okok mellett – általában a kéziratok első felét illusztrálták bővebben, igazodva a megrendelő anyagi lehetőségeihez – egy 15. század végi oxfordi kézirat (Bodleian Lib. Douce 195) nyújt újdonságot a téma ábrázolásában.

Draskóczy Eszter a 13–14. század fordulóján íródott *Rózsaregényt* is jócskán felhasználó kéziratot, az úgynevezett *Il Fiore* szonettet veszi górcső alá. A sok szempontból – szerzőség, keletkezés – vitatott szöveg kapcsán maga Dante is felmerült szerzőként. Draskóczy Eszter elsősorban azt fejt ki, hogy Dante munkáit bevonva a *Fiore* és a *Rózsaregény* irodalmi megoldásai miként értelmezhetők. Arra a következtetésre jut, hogy a *Fiorét* kevésbé jellemzik a narrációs technikák, a Dantéra jellemző megoldások és az enciklopédikus tudás.

Réthelyi Orsolya a *Rózsaregény* (és kiegészítésként a Christine de Pizan-féle *Livre de la Cité des dames*) németalföldi hatását mutatja be. A *Rózsaregényt* már egészen korán – 1300 körül – átültették középholland nyelvre, a két fennmaradt fordítás közül az elterjedtebb változat jobban ragaszkodott az eredeti szöveghez. A második flandriai fordító több változtatással élt: egy Cupidót évekig szolgáló szerelmes ifjú kerettörténetével egészítette ki a művet, de ez a verzió kevesebb kéziratban maradt fent.

Angolszász földre, ezen belül is Geoffrey Chaucer könyvespolcához vezet minket tanulmányában Halácsy Katalin. A középkori angol irodalom egyik legfontosabb szereplője, Chaucer nem csupán kedvelte, hanem komoly inspirációs forrásként is használta a *Rózsaregényt*: három írásába is beépítette az álomallegória keretét, emellett a stílus, az irodalmi alakok is ismerősek lehetnek a francia regényből. Chaucer komoly érdeklődését jelzi, hogy a *Rózsaregény* egy részét is lefordította anyanyelvére.

Bánki Éva a *Rózsaregény* Anyójának nyelvi játékeit, így Rajnavölgyi Géza kiemelkedő és élvezetes fordítói technikáit elemzi. A fordításban Anyó (vagy ahogy Bánki Éva frapánosan nevezi „dr. Anyó”) népies-archaikus módon szólal meg, ezzel is jelezve nyelvi elkülönülését a többi szereplőtől, és a nyelvi megoldásnak köszönhetően az Arany János-féle hagyomány éled fel az Anyó mondandója révén.

A tanulmánykötet egyszerű és elegáns kiállítású, a végén tizenkét oldalnyi színes képmelléklettel, amely több mint harminc képet tartalmaz, sajnos azonban külön képjegyzék nem kíséri az alkotásokat. A kötet végén mindegyik tanulmány francia nyelvű rezüméje is olvasható. A tanulmánykötetet, amelyet egyfajta franciás könnyedség is jellemez, mindazoknak ajánlom, akik előszeretettel forgatnak a középkori, illetve a francia kultúra és általában a középkori irodalomtörténet témakörében olvasmányokat.

Fábián Laura*

* A szerző a Ferenczy Múzeumi Centrum történésze (2000 Szentendre, Fő tér 2–5., laura.fabian@muzemicentrum.hu).